

BRUTO NATIONAAL GELUK GEMETEN

Willem Visser

BRUTO NATIONAAL GELUK GEMETEN

Willem Visser

Geluk

kan worden omschreven als het tevreden zijn met de huidige levensomstandigheden. Hierbij kunnen er verschillende positieve emoties aanwezig zijn, zoals vreugde, vrede, ontspanning en vrolijkheid. Gelukkig zijn is het tegengestelde van ongelukkig zijn, wat bestaat uit een gevoel van ontevredenheid en vaak samengaat met depressie, overspanning, woede of verdriet. Onderzoek duidt er op dat geluk voor ongeveer de helft erfelijk bepaald is. De rest van de verschillen wordt veroorzaakt door invloeden uit de omgeving.

Bron: [Wikipedia](#)

Nationaal geluk (ook wel: bruto nationaal geluk)

is een van de methoden om te proberen de levenskwaliteit op een andere manier te meten dan met het bruto nationaal inkomen of bni (voorheen bruto nationaal product of bnp). Het begrip bruto nationaal geluk (BNG) komt van koning Jigme Singye Wangchuk van Bhutan, die in reactie op de kritiek op de slechte economie van zijn land in 1972 een andere maatstaf ontwikkelde.

De vier pijlers van BNG zijn volgens hem:

- bevordering van billijke en duurzame sociaaleconomische ontwikkeling;
- behoud en bevordering van culturele waarden;
- behoud van het natuurlijke milieu;
- goed bestuur van ondernemingen.

Bron: [Wikipedia](#)

Wat heet geluk?

Onderzoek leert dat geluk in belangrijke mate afhangt van de kwaliteit van de samenleving. Naarmate de maatschappij meer welvaart en rechtszekerheid biedt, zijn de mensen die er wonen gemiddeld gelukkiger. Naast de basisvoorwaarden speelt vrijheid een belangrijke rol.

Bron: [Ruut Veenhoven - Wat heet geluk? \(2006\)](#)

Inhoudsopgave:

1 - 20 MAART 2020	5
2 - DE GELUKSKONING	8
3 - DE DATABASE VAN DE 'GELUKSPROFESSOR'	16
4 - EEN GELUKKIGE PLANEET?	24
5 - DETERMINANTEN VAN (ON)GELUK?	33
6 - SLOT: ALLES TEZAMEN	42
7 - MEER LEZEN?	44

1 - 20 MAART 2020

Op vrijdag 20 maart 2020 was het dan zo ver: onder auspiciën van de Verenigde Naties verscheen het World Happiness Report 2020. Maar helaas. Het zal de meesten van ons zijn ontgaan. Er was namelijk een virus opgedoken. Eerst in China en vervolgens verspreidde dit zich razendsnel over de rest van de wereld.

U weet wel, het coronavirus...

Dit virus, ter grootte van 20 tot 300 nanometer (een nanometer, is een lengtemaat die is gelijk aan tien tot de min negende meter, dus 0,000 000 001 meter of een miljardste van een meter) bleek in staat de ganse wereldeconomie plat te leggen met alle gevolgen voor het bruto nationale product, levensverwachting en uitgaven aan de gezondheidszorg.

Dit virus monopoliseerde bovendien de aandacht van de media. Daardoor was er, in tegenstelling tot voorgaande jaren, nauwelijks aandacht voor deze editie van het World Happiness Report. De wereld had wel wat anders aan het hoofd. De samenstellers zullen zich de presentatie van hun werk - traditioneel op 20 maart, de 'Internationale Dag van het Geluk' - ongetwijfeld heel anders hebben voorgesteld.

Ten opzichte van vorig jaar stijgt Zwitserland en dat ging ten koste van Nederland en Noorwegen.

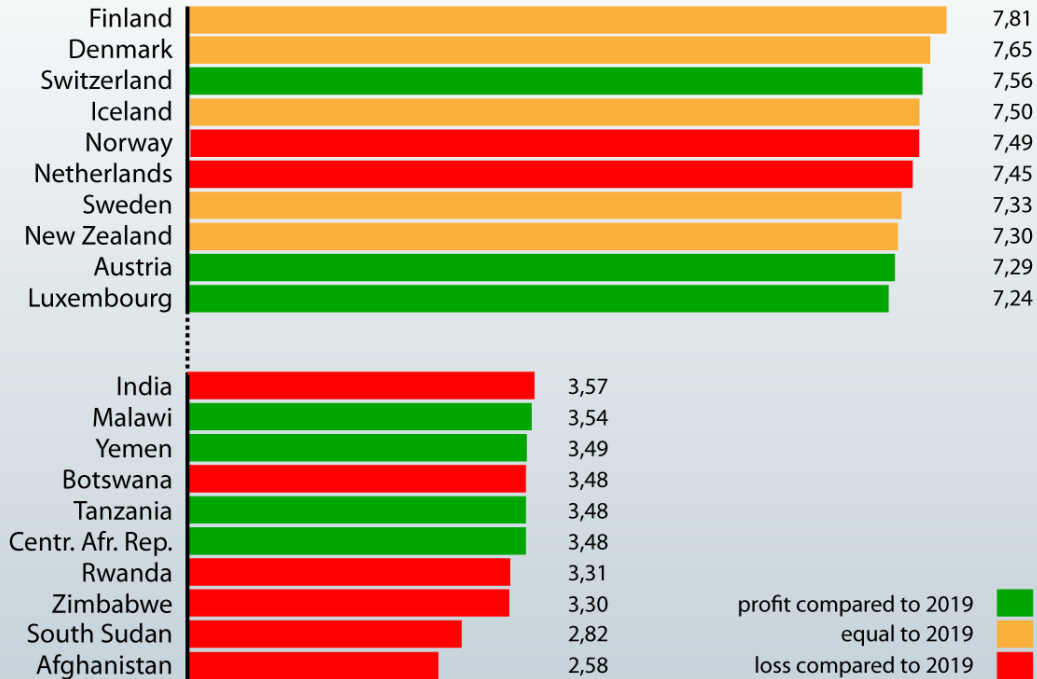
Verder viel op dat Canada uit de top-tien is geduikeld naar de elfde positie en Luxemburg daarvoor in de plaats kwam.

Het is min of meer lood om oud ijzer, want de eerste veertien plaatsen van het World Happiness Report (WHR) worden sowieso vrijwel uitsluitend bezet door landen uit de westerse, christelijke wereld. Op de vijftiende plaats vinden we het Latijns-Amerikaanse Costa Rica en vervolgens weer overwegend westerse landen.

Onderstaande infographic laat de tien landen zien die zich in de bovenste en de onderste regionen bevinden.

WORLD HAPPINESS REPORT 2020

TOP 10 < > BOTTOM 10

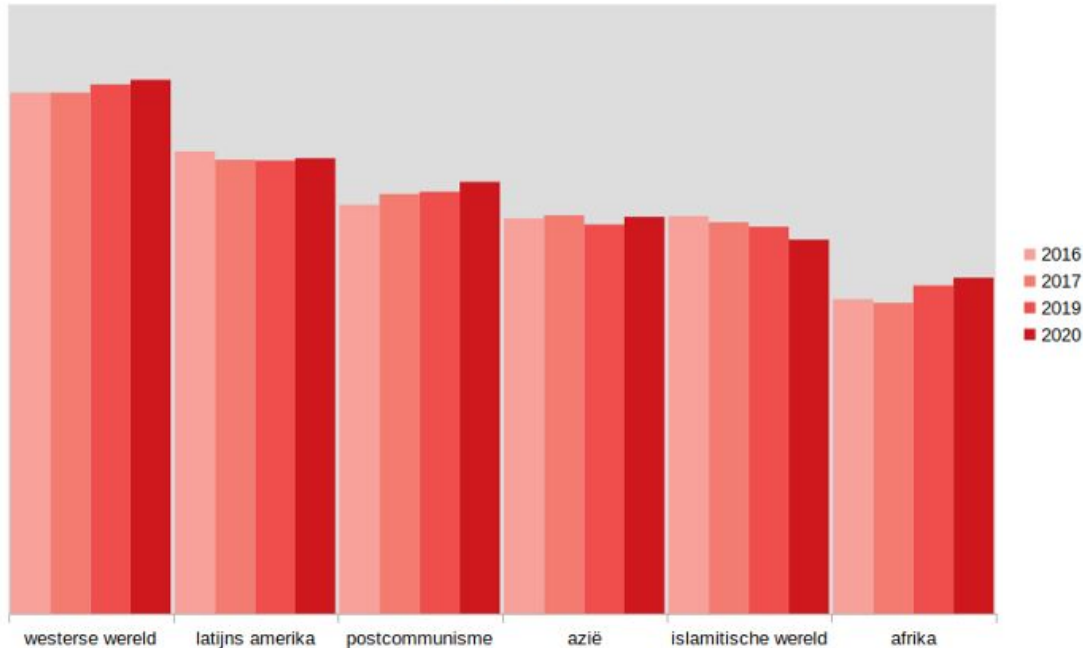
Source: <http://worldhappiness.report/ed/2020/>

BEELD&TAAL txtpro*NL © 2020

*Afb. 1
World Happiness
Report 2020*

Waar we in de top-10 uitsluitend westerse landen vinden, zien we in de onderste regionen overwegend landen uit Afrika van beneden de Sahara, aangevuld met Afghanistan en Jemen. En zoals de westerse landen de bovenste plaatsen blijven domineren, zijn de onderste plekken steevast voor de landen beneden de Sahara. Dat sommige landen iets beter scoren dan vorig jaar (en in groen staan aangegeven) valt waarschijnlijk vooral te verklaren doordat ze niet verder konden zakken. Je zou dit het behoud van ellende kunnen noemen. Om dit te illustreren onderstaand overzicht van de afgelopen vier edities van het WHR per regio (die indeling per regio komt in het volgende hoofdstuk uitgebreid ter sprake).

WHR regio 2016 - 2020

Afb. 2 WHR per regio (2016 - 2020)

2 - DE GELUKSKONING

Op de ranglijst van 2020 staat Nederland op de zesde plaats. In 2019 stond ons land nog op plek vijf, maar Zwitserland is ten koste van Nederland en Noorwegen gestegen. Niet dat het gaat om spectaculaire verschuivingen. Want hoe verhoudt zich het geluksgevoel van de gemiddelde Nederlander in 2019 (7,488) tot dat in 2020 (7,449)?

Die zesde plek van Nederland is een mooi resultaat, maar volgens premier Mark Rutte is de overheid geen geluksmachine. Het bevorderen van geluk ziet hij dan ook niet als een overheidstaak. In zijn optiek is ons land al een 'fantastisch, en gaaf land'. Hij zegt nog net niet dat Nederland af is.

Toch is beleid van invloed op geluk. Het gaat immers om 'kwaliteit van leven'? En omgekeerd: zijn gelukkige mensen ook niet tevreden mensen die misschien gezonder en levenslustiger zijn? Dat kan dan weer (om iets te noemen) schelen in zorgkosten en arbeidsverzuim. Op die manier is geluk wel degelijk van invloed op de economie.

Economie en/of 'het goede leven'?

Maar toch; met geluk kunnen economen meestal niet zoveel. Het speelt dan ook een marginale rol in politieke discussies. Met een paar procent economische groei kunnen Rutte en Hoekstra thuiskomen; dat is meet-, schaal- en incasseerbaar.

Maar hoe verkoop je een paar procent groei van geluk?

Als je vindt dat de politiek vooral in dienst staat van de economie, dan is geluk inderdaad iets wat je maar lekker in je vrije tijd moet doen. Ben je echter van mening dat politiek ook draait om wat de **Arjo Klamer** in zijn boek **In Hemelsnaam** 'het goede leven' noemt, dan liggen de zaken toch anders:

Willen we goed leven in een goede samenleving – en wie wil dat niet – dan gaat het niet in de eerste plaats om geld, iets economisch dus, maar om iets sociaals, zeg vriendschap, zorg en aandacht, en uiteindelijk vooral om iets cultureels of spiritueels, ofwel om iets wat zin geeft aan het leven. Daarmee wil ik niet beweren dat de economie er niet toe doet. Alleen kan de economie nooit het doel zijn, dat waar het leven om draait. Het is niet meer en niet minder dan een middel. Dus moeten we buiten de economie opereren om dat wat echt van waarde is te verwezenlijken. Niet een sterke economie of een doeltreffende overheid bepaalt de kwaliteit van het leven, maar een vitale en krachtige samenleving.

Arjo Klamer - In Hemelsnaam (2013) Uitgeverij Ten Have - Utrecht

De ‘gelukskoning’ en het World Happiness Report

Het World Happiness Report (WHR) verscheen voor het eerst in 2012. In 2013 en 2015 volgden nieuwe edities, in 2016 een update, in 2017 weer een nieuwe versie, evenals in 2019. Deze rapporten verschijnen in opdracht van de Verenigde Naties en zijn geïnspireerd door het bruto nationaal geluk dat werd geïntroduceerd door de voormalige koning Jigme Singye Wangchuk van het Himalayastaatje Bhutan.

Hij vond dat geluk van een land niet alleen berekend moet worden aan de hand van materiële zaken, zoals het bruto nationaal product, maar ook door te kijken naar de gezondheid, het opleidingsniveau en de tevredenheid van de inwoners. Bhutan is daarmee het eerste en voorlopig enige land dat het Bruto Nationaal Geluk als de belangrijkste indicator voor ontwikkeling hanteert.

Geluksdeterminanten

Het World Happiness Report (WHR) wordt samengesteld aan de hand van zes variabelen:

- levensverwachting
- corruptie
- bruto binnenlands product
- sociale ondersteuning
- vrijgevigheid
- vrijheid in het maken van levenskeuzes.

De informatie die de samenstellers gebruiken is o.a. afkomstig van de Gallup World Poll.

Gallup Incorporated is een Amerikaans onderzoek- en adviesbureau. Het werd opgericht in 1935 en is wereldwijd vooral bekend door zijn opiniepeilingen.

In 2005 startte Gallup, Inc. de World Poll (Wereldwijde Opiniepeiling), die voor 100 jaar lang doorlopend de wereldbevolking in 160 landen ondervraagt. De World Poll bevat meer dan 100 verschillende vragen over wereldwijde en regionale items.

De Gallup interviews worden in principe bij 1000 inwoners van een land afgenomen. De doelgroep betreft de gehele bevolking, vanaf 15 jaar of ouder (soms pas 18 jaar of ouder). Gallup doorloopt met iedere respondent de vragenlijst in zijn of haar moedertaal om zo statistisch vergelijkbare resultaten te verkrijgen. Er wordt gebruikgemaakt van telefonische ondervraging in landen waar het telefoonnetwerk (vast en mobiel) minstens 80% van de bevolking vertegenwoordigd. In de landen waar dat minder dan 80% is, maakt Gallup gebruik van persoonlijke face-to-face interviewers.

Simpelweg gelukkig in Nederland?

Om nog even dicht bij huis te blijven: op de Internationale Dag van het Geluk in 2017 gaf het CBS een persbericht uit waarin stond te lezen dat 88 procent van de Nederlanders zichzelf gelukkig voelt. Van de resterende twaalf procent vond drie procent zich echt ongelukkig en negen procent gelukkig noch ongelukkig.

Wat bepaalt dat geluksgevoel?

Volgens het CBS hangt dat voor het grootste deel samen met gezondheid. Wie zijn eigen gezondheid als slecht of zeer slecht beoordeelt, geeft maar in 58 procent van gevallen aan gelukkig te zijn. Van de mensen die een goede gezondheid hebben, noemt 94 procent zichzelf gelukkig.

Geld speelt ook een rol: hoe hoger het inkomen, hoe hoger men het eigen geluksgevoel inschat. Deze verschillen hebben echter ook te maken met andere factoren. Gezondheid is al genoemd, maar ook onderwijsniveau en sociale relaties spelen een rol. Als daarmee rekening wordt gehouden, worden de verschillen in geluk tussen de inkomensgroepen kleiner.

Uit Amerikaans onderzoek blijkt trouwens dat de verhouding tussen geluksgevoel en inkomen sterk is totdat mensen ongeveer 70.000 euro per jaar verdienen. Boven dat bedrag draagt geld niet veel meer bij aan meer geluk.

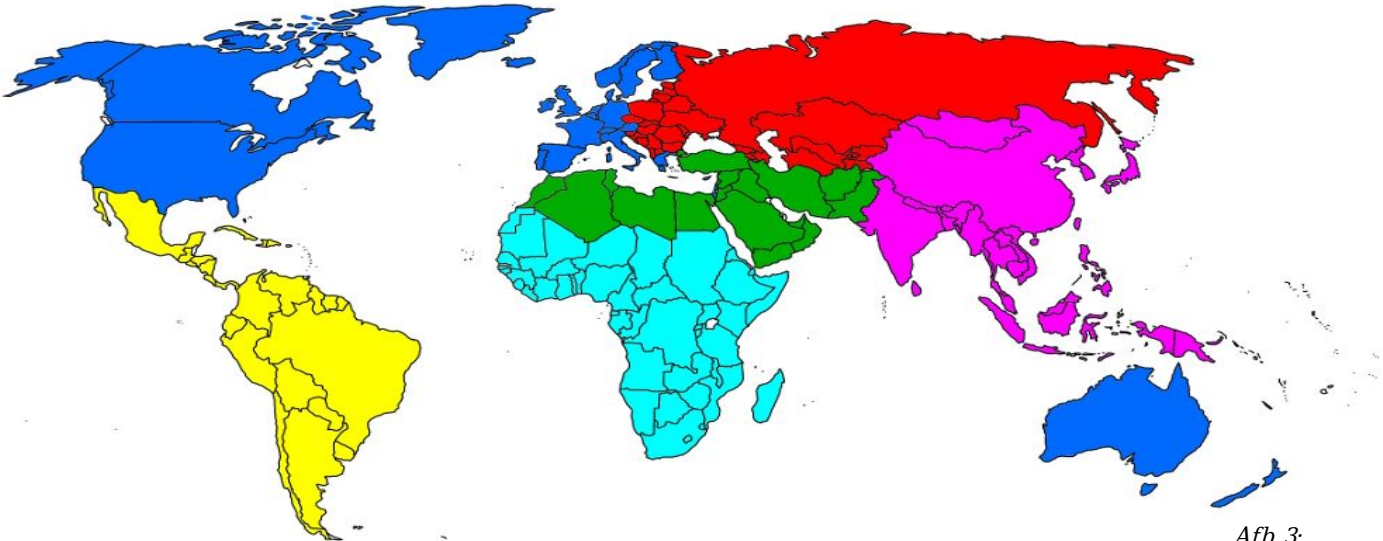
Naast gezondheid en geld is het hebben van een relatie van invloed. Natuurlijk maakt het dan wel uit of iemand ook gelukkig is met de relatie zelf. Is dat niet het geval, dan geeft maar 65 procent aan gelukkig te zijn. Het is echter niet precies duidelijk wat de oorzaak of het gevolg is: zijn ongelukkige mensen per definitie minder tevreden met hun relatie, of maakt een slechte relatie ongelukkig?

Wie behoefte heeft de eigen geluksscore te berekenen en deze te vergelijken met die van anderen in Nederland, kan terecht op de geluksmeter van het CBS.

Bruto Nationaal Geluk

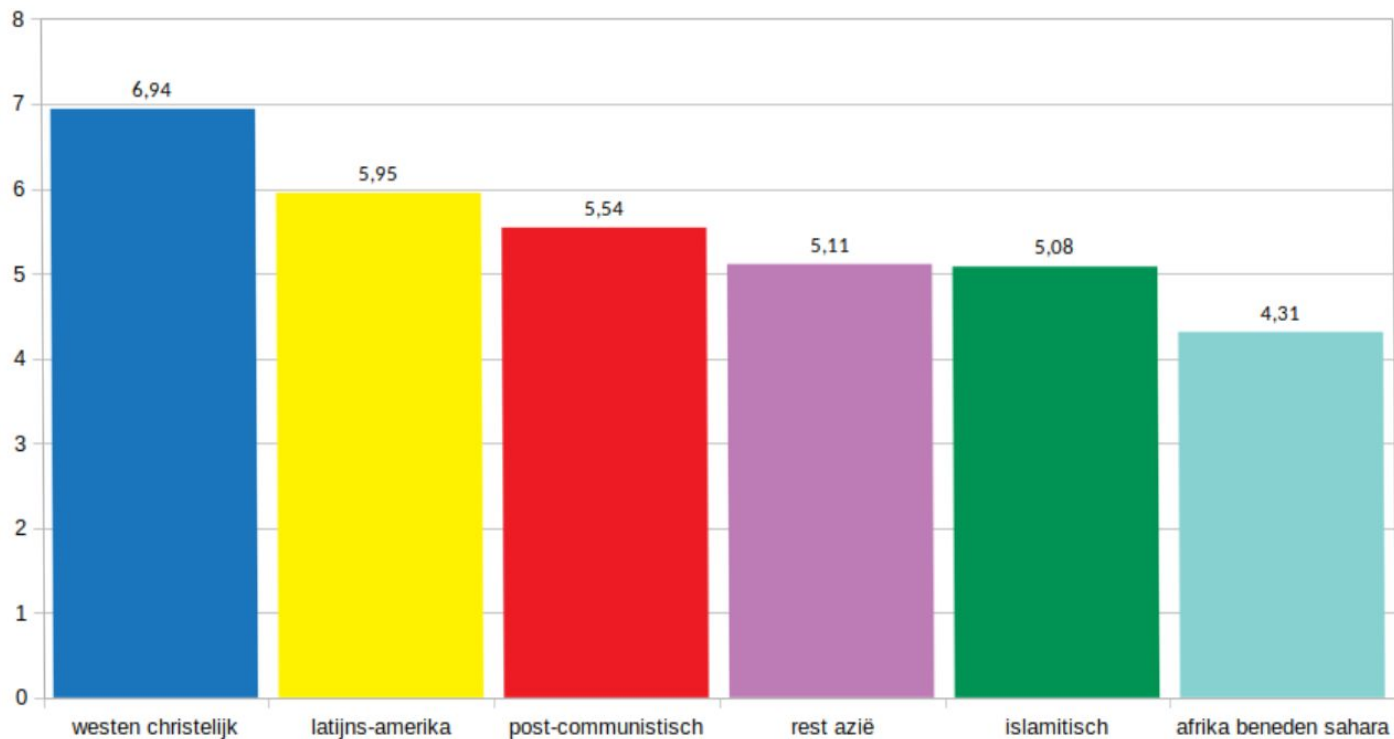
Keren we terug naar het WHR van 2020: het eerste wat in het oog springt, is dat de gelukkigste landen behoren tot wat ik de westerse ((christelijke) wereld noem. Daarna volgt Latijns-Amerika. Afrika beneden de Sahara is de hekkensluiter.

Ik realiseer me dat iedere indeling arbitrair is en nooit recht doet aan de complexe werkelijkheid. Er zijn nu eenmaal grote verschillen tussen landen, zelfs als die dicht naast elkaar in dezelfde regio liggen. Maar vanwege het overzicht ontkom je er niet aan. Ik heb gekozen voor clusters die deels gebaseerd zijn op regio (Latijns-Amerika) deels op gemeenschappelijke geschiedenis (post-communisme) en deels op religie (de islamitische wereld).

*Afb. 3:
Indeling per regio*

Indien we uitgaan van bovenstaande indeling, dan zien we bij de eerste dertig plaatsen tweeëntwintig landen behorend tot de westelijk-christelijke regio; vier Latijns-Amerikaanse landen; twee uit de islamitische regio, één uit de postcommunistische wereld (Tsjechië) en één uit Azië (Taiwan).

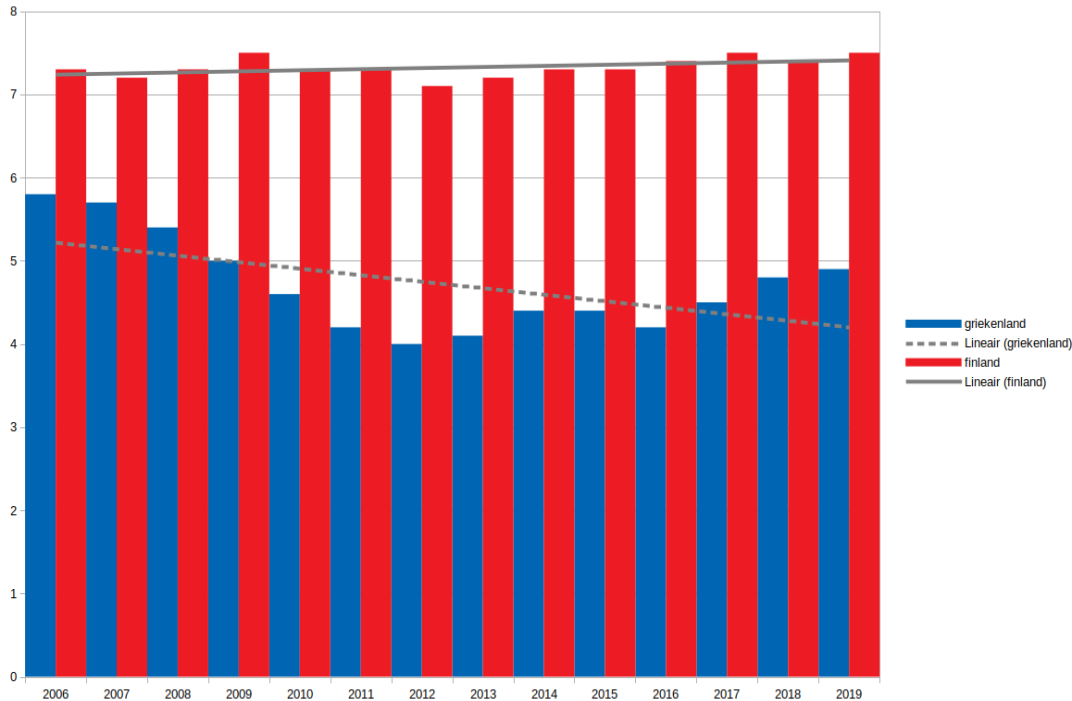

Afb. 4 Gemiddelde score per regio op WHR

Griekenland en Finland

Het land uit de westelijk-christelijke groep met de laagste score is Griekenland. Het staat in de editie van 2020 op de 77ste plek. Er zijn Europese landen die nog lager staan, maar die behoren tot de post-communistische groep (Macedonië, Oekraïne, Albanië, Armenië en Bulgarije).

De economische malaise van Griekenland ten tijde van de krediet- en eurocrisis mag bekend verondersteld worden. Dat zien we ook weerspiegeld in de neergang van het geluksgevoel onder de Griekse bevolking.

Finland dient hierbij als contrast. Het Finse geluk kent een gestage groei, met een klein dipje rond 2012 vanwege de kredietcrisis. De geluksscore van Griekenland raakte na 2008 in een vrije val om in 2012 op een dieptepunt te belanden van rond de vier, waarmee het zich in de regionen van de Afrikaanse landen beneden de Sahara bevond.

*Afb. 5
Geluksscore van
Finland en
Griekenland
vergeleken*

Venezuela

Griekenland was één van sterkste dalers in de periode tussen 2005-2007 en 2014-2016 op de ranglijsten.

Dit geldt zeker ook voor Venezuela dat op plaats 99 is beland.

Ter vergelijking: in 2015 stond dit land nog op 23 en in 2013 zelfs op 20. Het links-populisme van eerst Chávez en tegenwoordig Maduro brengt niet wat de Venezolanen daarvan verwachtten: de economie krimpt fors door de sterk gedaalde olieprijs, hoge inflatie en werkloosheid. Bovendien zorgen het gevoel van onveiligheid en het groeiend tekort aan basisgoederen voor veel ongenoegen (en – zo te zien – gevoelens van ongeluk) bij de bevolking.

Missie voor de geluuskoning

Ten slotte de vraag voor de geluuskoning zelf: hoe vergaat het Bhutan zelf, de grote pleitbezorger van het Bruto Nationaal Geluk? Het land staat op plek 95 met een score van 5,01 en schaart zich daarmee tussen Vietnam en Kameroen.

Dat is slecht nieuws voor de ex-koning, want in 2015 stond het nog op 59 met 5,3.

In 2016 zakte Bhutan naar de 84ste en in 2017 naar de 91ste positie in het WHR.

Er is dus nog wel wat werk te doen voor geluuskoning Jigme Singye Wangchuk.

3 - DE DATABASE VAN DE 'GELUKSPROFESSOR'

Uitgangspunt van het WHR is het bruto nationaal geluk dat werd geïntroduceerd door ex-koning Jigme Singye Wangchuk van het Himalayastaatje Bhutan.

Onderzoek naar geluk is geen alleenrecht van het WHR. Al ruim voor de eerste editie van het WHR in 2012 onderzocht 'geluksprofessor' Ruut Veenhoven van de Erasmus Universiteit Rotterdam hoe het staat met het geluksgevoel. Het werd zijn levenswerk.

Sinds 1985 is hij directeur van de World Database of Happiness (WDH).

Geluk gedefinieerd en gemeten

Het woord 'geluk' kun je volgens Veenhoven in verschillende betekenissen gebruiken. De meest ruime betekenis noemt hij 'kwaliteit van leven' en een meer beperkte betekenis 'levensvoldoening.' Zelf geeft hij de voorkeur aan de laatste betekenis. Het gaat dus uitdrukkelijk niet om het voorbijgaande gevoel van blijheid of geluksmomenten die komen en gaan.

Onderzoek betekent ook hier: meten.

Dat doe je, aldus Veenhoven, door mensen simpelweg te vragen: 'Alles bij elkaar genomen, hoe tevreden of ontevreden bent U tegenwoordig met Uw leven als geheel?'

Op een schaal van 0 t/m 10 staat 0 voor 'buitengewoon ontevreden' en 10 voor 'buitengewoon tevreden'.

Dat is het belangrijkste verschil tussen het WHR en de WDR. De eerste gaat uit van een aantal determinanten (zoals levensverwachting, BNP, corruptie etc.) aan de hand waarvan een geluksscore wordt samengesteld.

De WDH maakt gebruik gemaakt van de inschatting van inwoners zelf. Bovendien gaat de lijst van Veenhoven uit van het gemiddelde tussen 2010 en 2018, terwijl het WHR een beeld geeft dat dichter op de actualiteit zit.

Er komen 162 landen voor in de WDH.

De eerste 15 en laatste 10 zijn:

WORLD DATABASE OF HAPPINESS

TOP 15 <> BOTTOM 10

Source: <https://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/index.html>

TXTPRO*nl © 2020

Afb. 6
The World Database of
Happiness (Archive of research
findings on subjective enjoyment
of life)

Mexico?

De bevolkingen van Mexico en Denemarken hebben iets gemeen. Ze zijn naar eigen zeggen even gelukkig. Daarna volgen de 'usual suspects' uit onder andere Scandinavië en daartussen een aantal Latijns-Amerikaanse landen als Colombia, Costa Rica en Ecuador op hoge plaatsen. Nederland staat met Israël op een gedeelde 14e plaats.

Dat Denemarken ergens in de bovenste regionen staat, zal niet zo snel verbazen. In de lijst van het WHR staat het tweede achter Finland en traditioneel scoren Noord-Europese landen hoog op geluksranglijsten.

Maar Mexico? Is dat niet dat Midden-Amerikaanse land waar corruptie, bloedige drugoorlogen, nepotisme en vriendjespolitiek hoogtij vieren? Dat is toch het land dat duizenden inwoners het liefst verruilen voor een onzekere toekomst in de Verenigde Staten?

Maar ondanks decennia van corruptie, dictatuur, geweld en armoede, hebben inwoners van Midden- en Zuid-Amerika blijkbaar een groot en hardnekkig 'talent' voor geluk. Of zou hier sprake zijn van sociaal wenselijke antwoorden?

Misschien is het goed om voor het benodigde perspectief nogmaals naar Venezuela te kijken. Na zijn verkiezing in 1999 rolde president Chávez een uitgebreid programma aan sociale voorzieningen uit, gefinancierd uit de omvangrijke olieopbrengsten. De geluksmachinerie van de staat kwam door de economische crisis van 2008 en dalende olieprijzen knarsend en piepend tot stilstand en veranderde langzaam in een ongeluksmachine. De humanitaire crisis is inmiddels zo groot dat mensen maar één wens hebben: wegwezen uit dit land.

Maar waar vinden we Venezuela op de WDH?

Op plaats 49 met een score van 6,8! Het laat daarmee Frankrijk en Tsjechië achter zich.

Nu kent Frankrijk natuurlijk ook ontevreden burgers, maar de grieven van de gele hesjes zijn volgens mij bepaald niet één op één te vergelijken met de problemen van de gemiddelde inwoner van Venezuela.

Crisis en geluksscore

De lijst van Veenhoven neemt de gemiddelde score tussen 2010 en 2018 als uitgangspunt. Die ranglijst is niet het enige wat in de database te vinden is. Zeker zo interessant zijn de scores die de trend aangeven door de jaren heen.

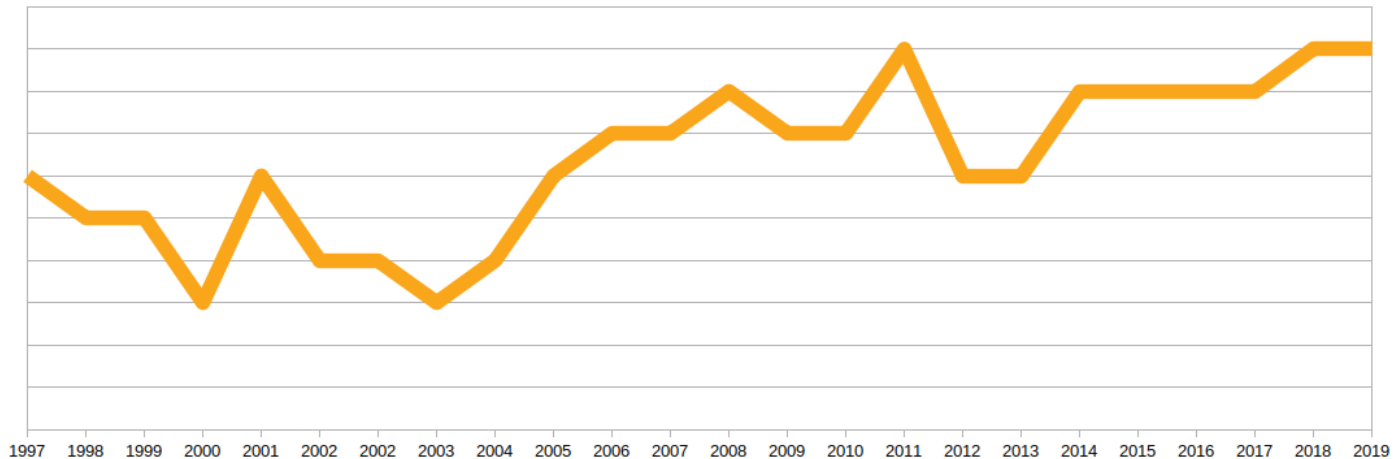
De plek op de ranglijst is aardig, maar kan, getuige het voorbeeld van Venezuela, het onderliggende beeld vertekenen. Zolang er in de achterliggende periode niet te veel en al te heftige fluctuaties in de scores zijn, zal het niet veel uitmaken.

Neem Nederland: tussen 1997 en 2019 was het verschil maximaal 0,6 'gelukspunten.' Zelfs de bankencrisis had nauwelijks invloed. Pas rond 2012 zakte de boel enigszins in, maar zelfs toen scoorden we hoger dan vóór 2006. We zaten toen nog steeds in crisis, maar waren, in de taal van Rutte en voormalig minister Dijsselbloem, bezig er 'sterker uit te komen'. Blijkbaar duurde dat iets te lang. Vandaar het dipje?

Om dit spectaculair te laten ogen kun je de grafiek manipuleren en de suggestie wekken dat Nederlanders zich de afgelopen twintig jaar steeds gelukkiger zijn gaan voelen.

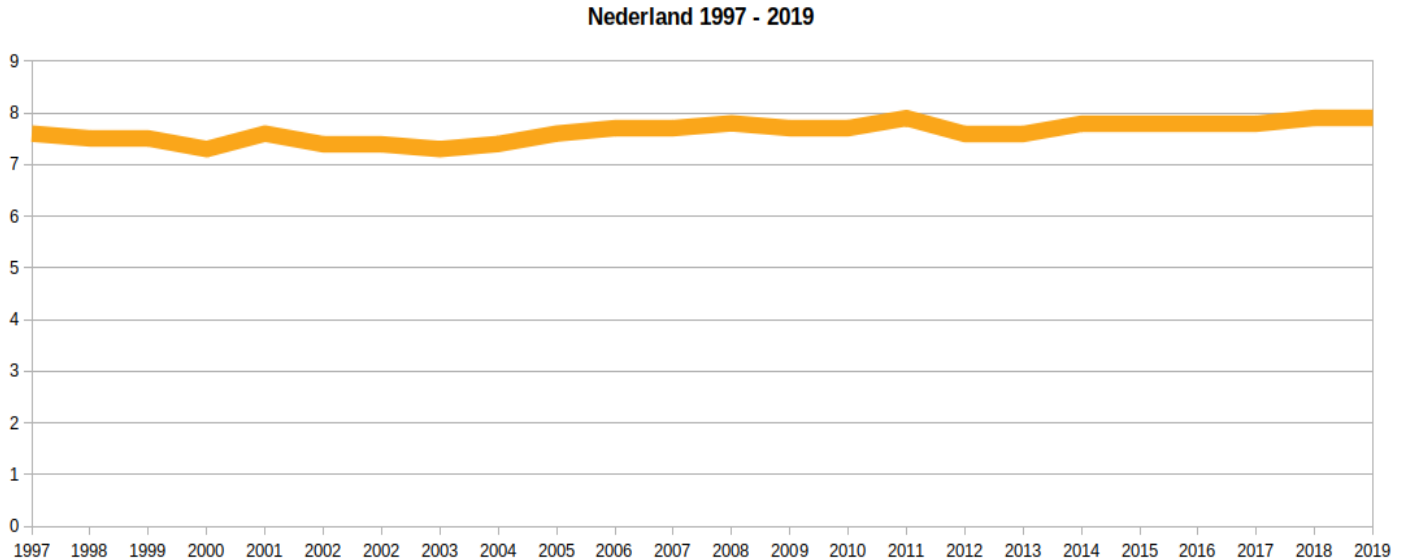
Zulke trucs zien we geregeld in de statistiek en de politiek om de publieke opinie te beïnvloeden:

Nederland 1997 - 2019

Afb. 7 Geluksscore van Nederland 1997 – 2019 (uitvergroot tussen 7 en 8)

Maar dan zie je niet dat de grafiek alleen maar het gebied tussen de 7 en 8 toont. In werkelijkheid ziet het totaalbeeld eruit als hieronder en gaat het om een bijna horizontale lijn met een 'verschilletje' tussen 7,3 en 7,9. Iemand enig idee hoeveel verschil in geluk dit precies inhoudt?

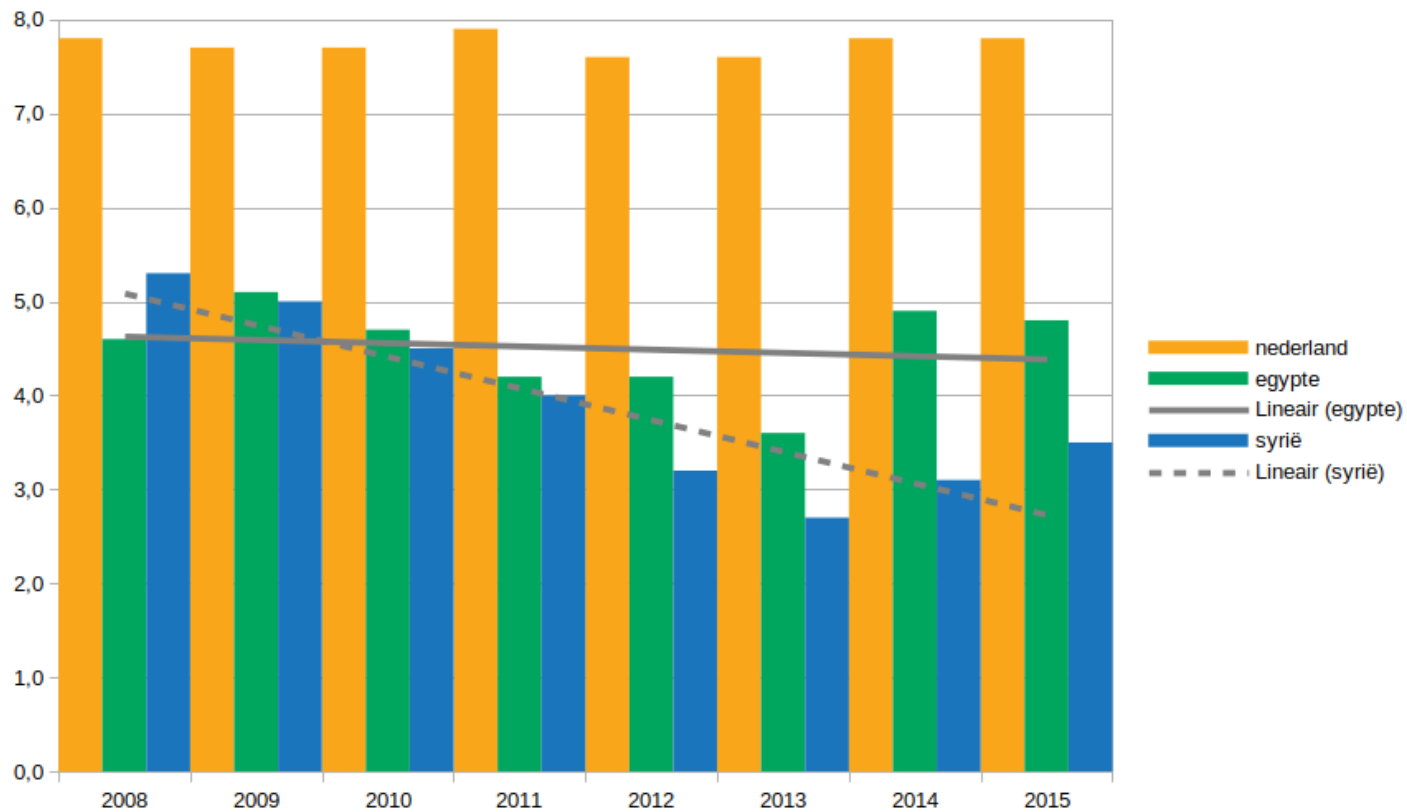

Afb. 8 Geluksscore van Nederland 1997 – 2019 (volledig beeld)

Egypte en Syrië

Laten we dit eens vergelijken met landen die écht geteisterd worden door economische tegenspoed, politieke onrust, of nog erger; burgeroorlog?

Bijvoorbeeld Egypte en Syrië.

Afb. 9 Nederland, Egypte en Syrië vergeleken

In 2002 scoorde Egypte bijvoorbeeld nog 6,3. Het ging daarna langzaam slechter, maar er gloorde even enige hoop gedurende de Arabische Lente op politieke en sociale verandering. Dat liep op niets uit. Vervolgens daalde het gemeten geluk snel om in 2013 uit te komen onder dat van Madagaskar en Kenia. In het NRC van 26 oktober 2013 lezen we: *'Economie is verkalkt door legerprivileges van het leger. Woede over prijsstijgingen en voedseltekorten kan elk moment overkoken.'*

In Syrië woedt sinds 2011 een ongekend wrede en bloedige burgeroorlog die miljoenen mensen op de vlucht heeft gedreven (je vraagt je af waar de nijvere verzamelaars van gelukscores hun informatie nog vandaan konden haalden met alles wat er in dat land gebeurde).

Combineren we dit alles in één grafiek, dan ziet het er uit zoals op de vorige bladzijde (waarbij ik Nederland voor het benodigde perspectief – dat 'verschilletje' tussen 7,3 en 7,9 – als contrast heb opgenomen).

Suicide

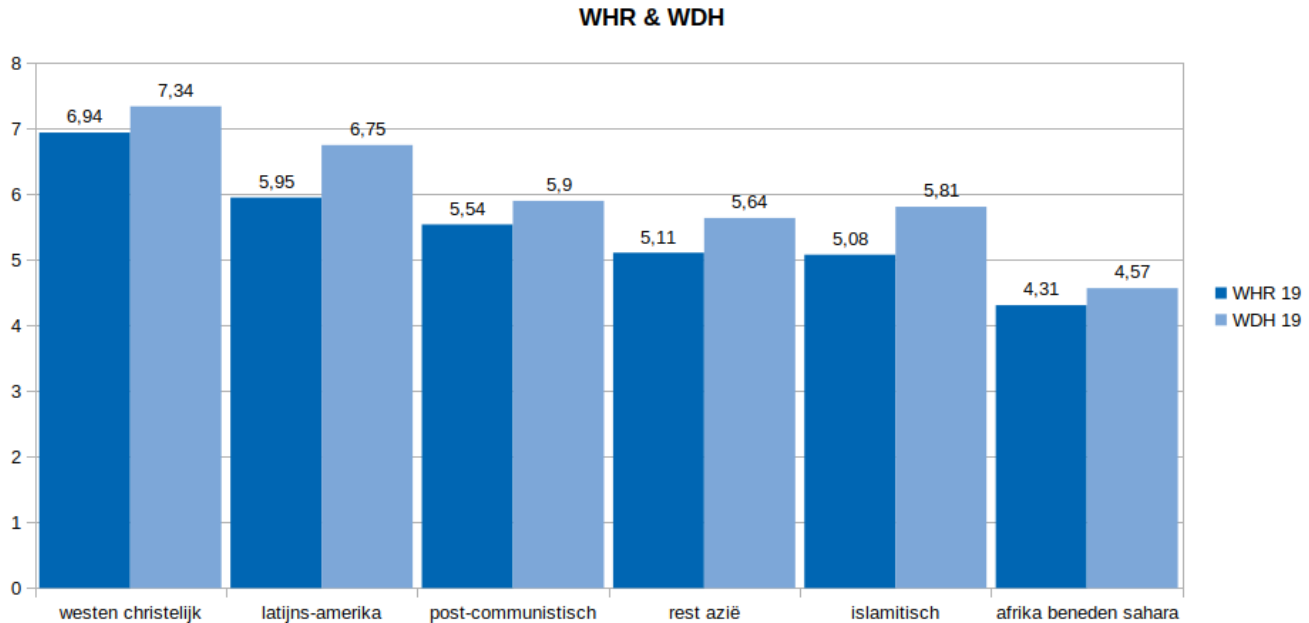
Wat gebeurt er als mensen zo ongelukkig worden, dat ze geen uitweg meer zien? In het uiterste geval maken ze dan een eind aan hun leven. Voor Griekenland, dat in mijn vorige blog ter sprake kwam, is daar onderzoek naar gedaan. Tussen 2010 en 2012 op het hoogtepunt van de eurocrisis steeg het aantal zelfdodingen met 35 procent. Onder mannen tussen 15 en 64 jaar bleek bovendien een sterke correlatie (0,84) te bestaan met toenemende werkloosheid. In deze periode verdubbelde het werkloosheidspercentage bijna van 12,5 naar 24,2 procent. Het aantal zelfdodingen per 100.000 inwoners steeg in die periode van 3,37 naar 4,56.

Voor Egypte (en Syrië) ontbreken harde cijfers. Er rusten religieuze en sociale taboes op zelfdoding en deze worden vaak als ongelukken geregistreerd om schande voor de familie te voorkomen. Toch zijn er aanwijzingen dat er ook in Egypte sprake is van een toename.

Overigens is het land met het hoogste aantal zelfdodingen Guyana in Zuid-Amerika met 43,22 zelfdodingen per 100.000 inwoners. Guyana komt in het WHR overigens niet voor en in de WDH staat het op plek 62, net onder Estland en Letland. Dat kon dus slechter. Ter vergelijking: ondanks alles staat Griekenland pas op de 141ste plaats met 3,86 en Egypte op 163 met 1,74 zelfdodingen per 100.000 inwoners. Voor de volledigheid: Nederland staat op 87 met 8,54.

WHR en WDH vergeleken

Oppervlakkig gezien vertonen beide lijsten veel verschillen. Kijken we bijvoorbeeld naar de eerste 30 landen in het WHR, dan zien we daar drie Latijns-Amerikaanse landen; in de WDH zijn het er maar liefst negen. Laten we een correlatieanalyse los op beide lijsten, dan is er toch sprake van hoge statistische overeenkomst: de correlatie bedraagt 0.88 en dat is hoog (0.0 betekent geen enkel verband, terwijl bij 0.9 – 1.0 sprake is van een bijzonder sterk verband). De WDH en de WHR meten dus ondanks de vermeende verschillen, afwijkende cijfers en andere benadering nagenoeg hetzelfde.

Afb. 10 WHR en WDH vergeleken

4 - EEN GELUKKIGE PLANEET?

In hoofdstuk 2 van deze serie stond het World Happiness Report centraal; in hoofdstuk 3 'geluksprofessor' Ruut Veenhoven. Veenhoven is sinds 1985 directeur van de World Database of Happiness. Beide ranglijsten gaan over nationaal geluk, wat resulteert in een ranglijst met gelukkige, minder gelukkige en ronduit ongelukkige bevolkingen van die landen.

In dit hoofdstuk gaat het over een index waarin niet het geluk van het individu centraal staat, maar dat van de hele planeet.

In tijden van corona een bijzonder actuele en ook ambitieuze opgave...

De index die de **New Economics Foundation** (NEF) opstelt, de Happy Planet Index (HPI), blijkt van een geheel andere orde te zijn dan de indexen die eerder ter sprake kwamen.

De NEF is een Britse denktank. De denktank werd in 1986 opgericht door de leiders achter The Other Economic Summit (TOES) met als doel het ontwerpen van een model en nieuwe indicatoren voor welvaart gebaseerd op gelijkheid, diversiteit en stabiliteit:

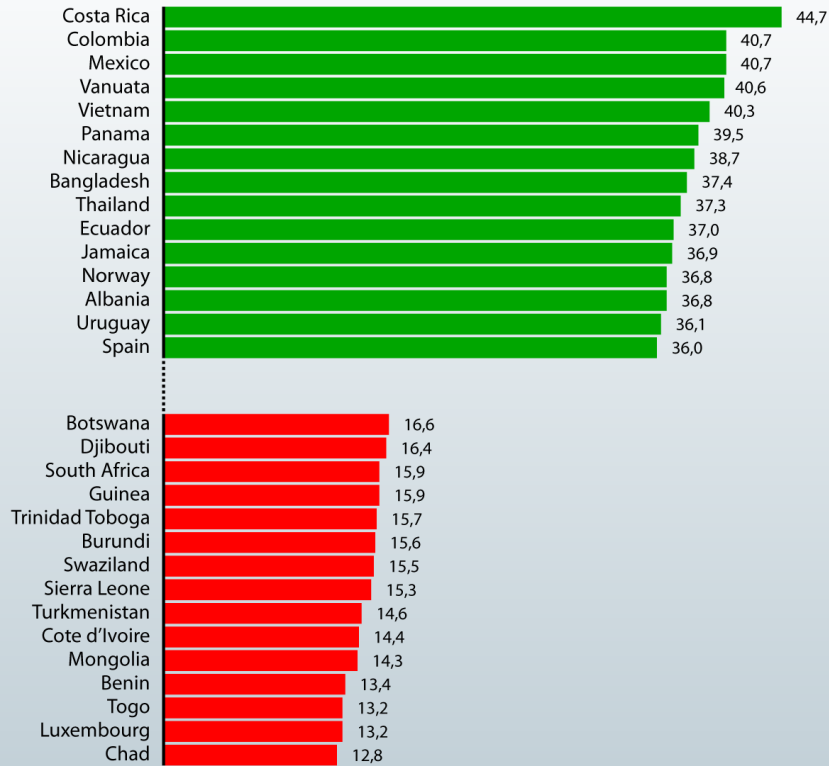
*There has never been a greater need for a new economy or a more important moment to act than right now, because a storm that has been gathering for decades is firmly upon us.
Millions of people feel they have lost control over their lives and are now being left behind by changes in the economy, technology and climate, even while being promised a parody of control that threatens to make matters worse.
We believe change begins when people recognise that the spiralling chaos and insecurity of daily life is caused by concentrations of power and ownership – whether old or new – operating increasingly beyond their control.'*

De houdbare aarde

De Happy Planet Index (HPI) meet in de woorden van de makers *'what matters: sustainable wellbeing for all. It tells us how well nations are doing at achieving long, happy, sustainable lives.'*

HAPPY PLANET INDEX

TOP 15 <> BOTTOM 15

Source: <http://happyplanetindex.org/>

BEELD&TAAL txtpro*NL © 2020

Ze doen dit aan de hand van de volgende variabelen:

- welbevinden op een schaal van 0 – 10 van Gallups World Poll;
- levensverwachting volgens gegevens van de Verenigde Naties;
- correctie voor ongelijkheid binnen landen op welbevinden en levensverwachting;
- ecologische voetafdruk op basis van het Global Footprint Network.

Met name die laatste variabele maakt het grootste verschil met de andere twee ranglijsten: de houdbaarheid van de aarde vanuit de gedachte dat *'ever-more economic growth is incompatible with the planetary limits we are up against.'*

Geluk is vanuit deze optiek niet de optelsom van het individuele geluk van miljarden aardbewoners, maar het geluk van de aarde en al haar levensvormen als geheel.

Afb. 11

Ranglijst van de Happy Planet Index

Op de eerste plaats komen we een land tegen dat zich op de eerdere ranglijsten steevast in de subtop bevond: Costa Rica. Het staat vijftiende op de WHR en negende in de WDH. Het land heeft geen leger, kenmerkt zich door een zeer uitgesproken streven om het eerste klimaatneutrale land te worden en scoort het hoog op 'happy life years' uit de WDH. Toch hebben de opstellers van de HPI wel een paar kritische opmerkingen. Zo beoordelen zij de inkomensongelijkheid nog als te groot, omdat het belastingstelsel onvoldoende zorgt voor een eerlijke verdeling van welvaart. Bovendien heeft het, ondanks het ambitieuze duurzaamheidsstreven, nog een te grote ecologische voetafdruk.

Ecologische voetafdruk

Voordat ik verder ga met de HPI, eerst iets over die ecologische voetafdruk: deze heeft te maken met wat een groep mensen in een stad, land of gebied nodig heeft aan natuurlijke bronnen om zijn consumptieniveau te kunnen handhaven en zijn afvalproductie te kunnen verwerken.

Daar staat de biocapaciteit die beschikbaar is tegenover. Vraagt een bevolking meer, dan is er sprake van een ecologisch tekort. Dit valt te compenseren door import of rooibouw. Omgekeerd kan er ook sprake zijn van een overschot. Er is dan een ecologische reserve; een land of regio kan erg vruchtbaar zijn. Of de bevolking te arm om er optimaal van te profiteren...

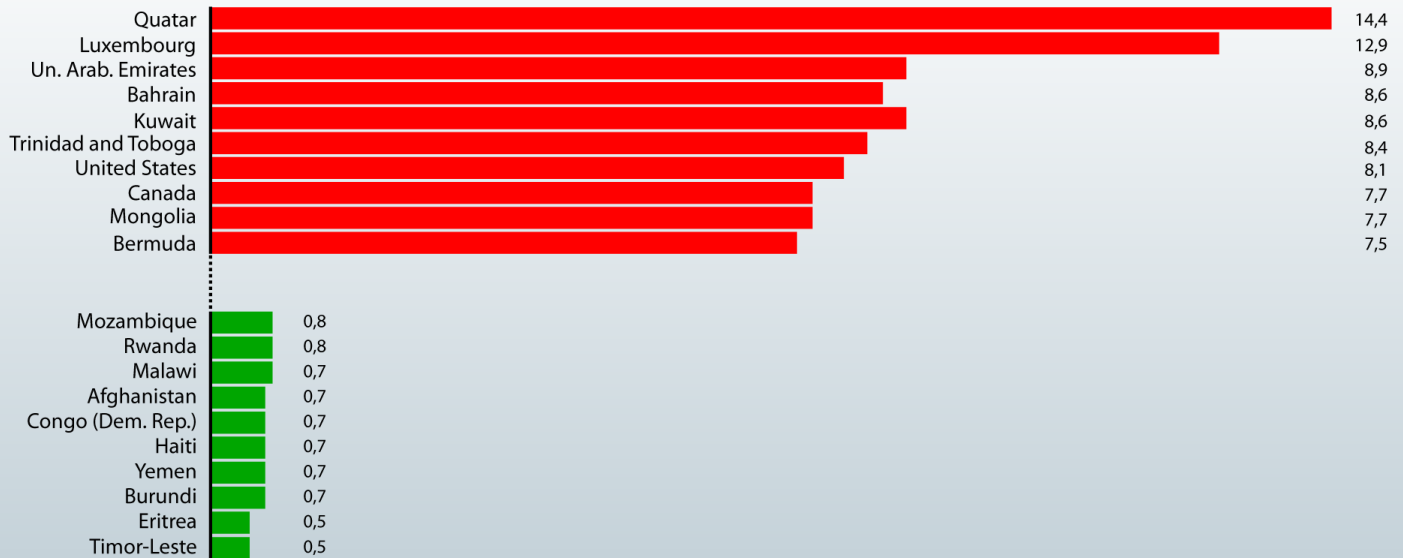
Mondiale hectares

Het uitgangspunt is dat elke consumptie omgerekend kan worden in een oppervlakte die voor de productie ervan nodig is. Op deze manier kunnen we consumptiegedrag of bevolkingsgroepen (landen) met elkaar te vergelijken. Deze oppervlakte wordt uitgedrukt in mondiale hectares.

Men gaat uit van een beschikbare biocapaciteit van 1,7 mondiale hectare (mh) per persoon. De gemiddelde ecologische voetafdruk bedraagt nu wereldwijd echter ongeveer 3,3 mh. Een eenvoudige rekensom leert dan dat we ongeveer twee keer onze aarde nodig hebben om ons huidige consumptiepatroon voort te zetten. Hoe ziet de verdeling tussen de bovenste tien grootverbruikers en de onderste groep achterblijvers er uit? In onderstaande infographic een overzicht van de ecologische voetstap per hoofd van de bevolking:

ECOLOGICAL FOOTPRINT (per capita / global hectare)

TOP 10 < > BOTTOM 10

Source: <https://data.footprintnetwork.org/#/?/>

BEELD&TAAL txtpro*NL © 2020

Afb. 12
De ecologische voetafdruk

Het Albanese wonder?

Terug nu naar de HPI.

Ik ga voorbij aan de manier waarop de samenstellers tot hun eindscore komen, maar volsta met de opmerking dat de gemiddelde score 26,4 bedraagt. Nederland staat op de 18de plaats en scoort 35,3. Onze ecologische voetafdruk is 4,8.

Maar dat is niet het meest opvallende aan de HPI. Ook dat Noorwegen het eerste westerse land is op plaats 12 verbaast niet direct. Verbazing komt, als we naar plaats 13 kijken. Het tweede Europese land is namelijk Albanië.

Albanië?

Albanië!

Albanië was eeuwenlang een uithoek van het Ottomaanse Rijk. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg het onder Enver Hoxha een dogmatisch communistisch regime dat zich steeds verder van de rest van de wereld isoleerde. Sinds de val van het communisme in 1991 is Albanië een parlementaire democratie. De mensen leven er betrekkelijk lang en omdat het land economisch gezien (naar westerse maatstaven) nog tamelijk onontwikkeld is, blijft de ecologische voetafdruk klein.

Hoe gelukkig zijn de Albaniërs in de andere lijsten? In het WHR staat het op plaats 107 en is daarmee een van de laagst genoteerde Europese landen. Alleen Armenië en Oekraïne staan nog lager. In de WDH van Ruut Veenhoven komen we Albanië tegen op plek 101, net onder Somalië en boven Wit-Rusland.

Luxemburg

Ik heb geen idee of Albanië een fijn land is, maar wat ik weet is dat ik om te wonen Luxemburg zou preferen, ook al staat het op de voorlaatste plaats in de HPI. Mensen worden hier ook oud worden en geven aan gelukkiger te zijn dan de gemiddelde Albanees. Maar van alle onderzochte landen heeft Luxemburg, op Qatar na, de grootste ecologische voetafdruk:

'At just 21%, Luxembourg claims the lowest share of consumption of energy from renewable resources in Europe. And just 1% of the national territory is classified as conservation areas. If life in Luxembourg was replicated across every other country, we'd need 9,1 planet Earths to sustain us!'

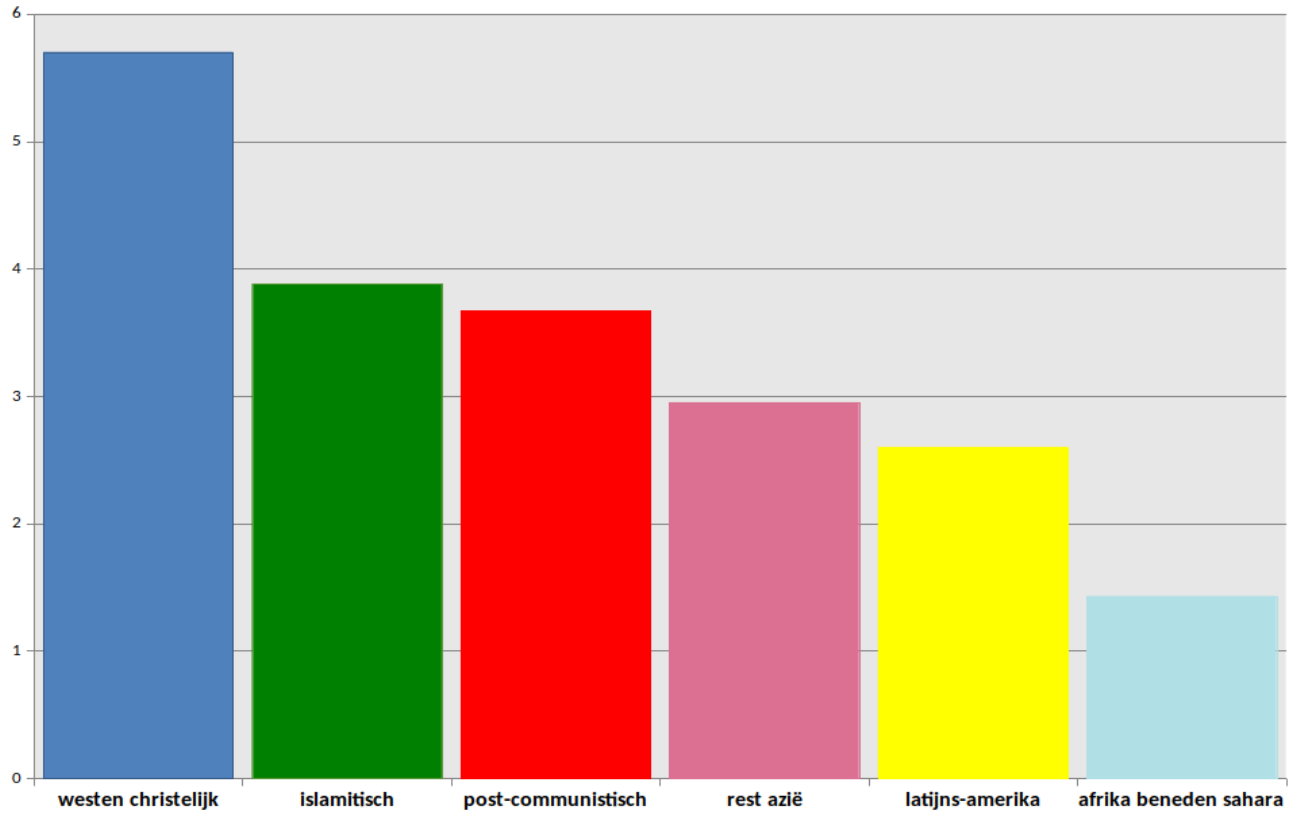
Luxemburg is natuurlijk maar een kleine, zij het bijzonder vette, vis. De gemiddelde wereldburger zal weinig merken van de ecologische voetafdruk van de gemiddelde Luxemburger. De persoonlijke voetafdruk van de gemiddelde Chinees mag dan kleiner zijn, maar de invloed van China als land is natuurlijk aanzienlijk groter voor onze planeet als geheel.

De ecologische footprint per persoon in China bedraagt 5,6 mh, maar met de bevolking van China heeft dat beduidend meer invloed (5.200.000.000 mh) dan Luxemburg met 12,9 mh en een totale footprint van 7430.000 mh. Het is wat dat betreft goed dat er maar één Luxemburg bestaat.

Sluitpost: Afrika beneden de Sahara

Net als in de eerder besproken ranglijsten, staan Afrikaanse landen beneden de Sahara ook in de HPI overwegend op de onderste plaatsen. De welvaart in Afrika is, gemeten in BNP per hoofd van de bevolking laag. In de lijst met het BNP per hoofd komen in onderste 20 landen 17 landen uit Afrika van beneden de Sahara voor. Ook op de index voor wellbeing van de Gallup World Poll, één van de variabelen waarop de HPI is gebaseerd, vinden we bij de onderste 20 landen overwegend Afrikaanse landen uit die regio. De ecologische voetafdruk van de Afrikaanse landen is laag. Als we uitgaan van de 1,7 mondiale hectare beschikbare biocapaciteit per inwoner, dan vinden we onder de 52 landen die daar onder zitten, maar liefst 33(!) Afrikaanse landen. Maar ook die kleine voetafdruk compenseert in de HPI niet voor ongelijkheid, gebrek aan welbevinden en lage levensverwachting.

ecological footprint

Afb. 13
Ecologische voetafdruk per regio

Ranglijsten vergeleken

Hoe verhoudt de HPI zich tot de ranglijsten uit de vorige twee artikelen?

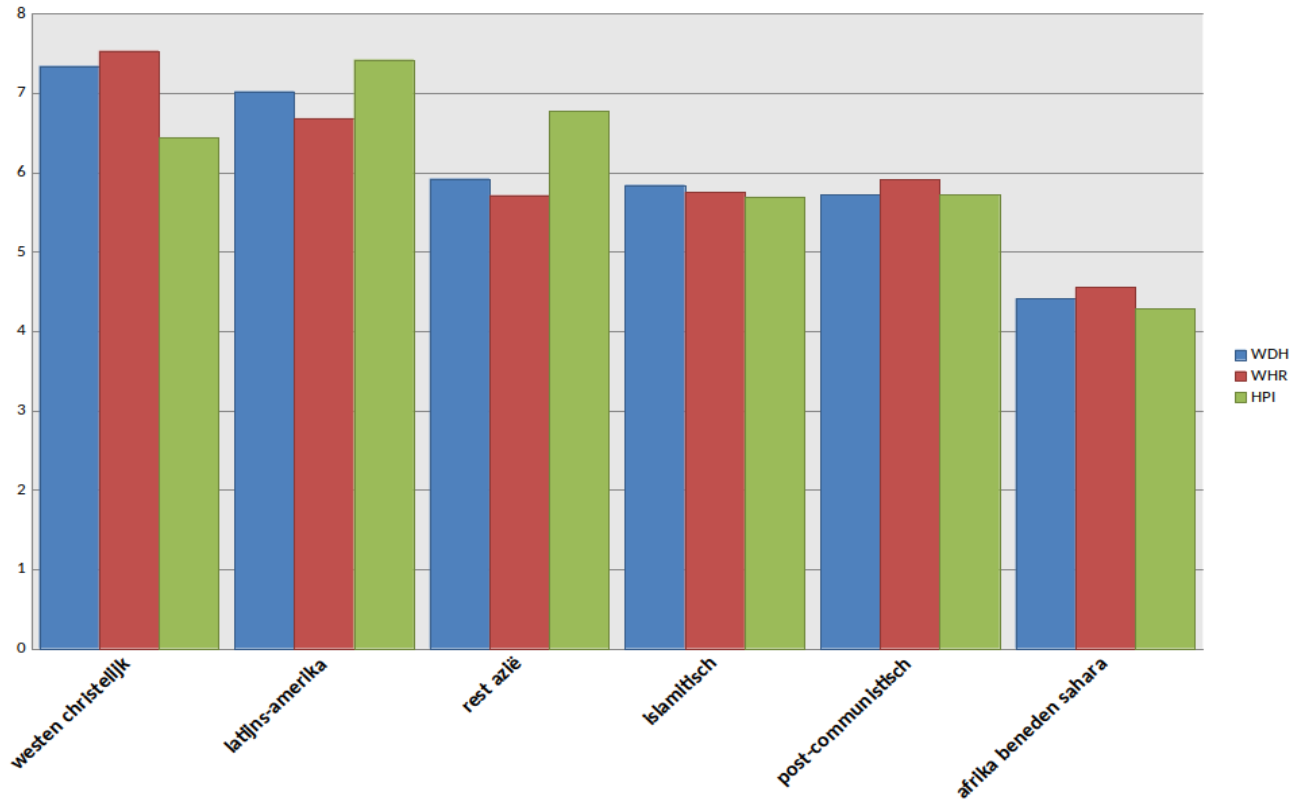
We zagen dat de WDH en WHR sterk correleerden (0.88). Met de HPI is dat een stuk minder: respectievelijk 0.54 en 0.45; zeer middelmatig dus.

De HPI meet duidelijk andere dingen dan de andere twee ranglijsten.

Het lijkt er op dat het twee grootheden in één index tracht te vangen waarvan je je kunt afvragen in hoeverre die zich met elkaar laten rijmen: geluk en levensverwachting aan de ene en ecologische voetafdruk aan de andere kant.

Dit resulteert in een ranglijst waarin Albanië naast Noorwegen kan staan, Palestina (22) een paar plaatsen onder Nederland en Haïti op vrijwel gelijke hoogte met Japan (57 en 58).

WDH, WHR & HPI vergeleken

Afb. 14
WDH, WHR en HPI vergeleken per regio

5 - DETERMINANTEN VAN (ON)GELUK?

Het World Happiness Report (WHR) wordt samengesteld aan de hand van zes variabelen:

- levensverwachting
- bruto binnenlands product
- corruptie
- sociale ondersteuning
- vrijgevigheid
- vrijheid in het maken van levenskeuzes.

Ik beperk mij tot de bovenste drie determinanten. Data over levensverwachting, bruto binnenlands product (BNP) en corruptie zijn op het internet makkelijk te vinden en te verwerken met een statistiekprogramma (PSPP).

Voor gegevens over levensverwachting en BNP heb ik gebruik gemaakt van gegevens van de CIA. De **Central Intelligence Agency** (CIA) is de buitenlandse inlichtingendienst van de Verenigde Staten. Deze instelling is verantwoordelijk voor het verkrijgen en analyseren van informatie over regeringen, bedrijven en personen, waarna ze deze informatie doorgeeft aan de verschillende onderdelen van de Amerikaanse overheid.

Zoals het grootste deel van de documenten die door de Amerikaanse overheid geproduceerd worden, behoren ook de publicaties van de CIA tot het openbaar domein. Dat betekent dat documenten uit World Factbook met al zijn landinformatie en kaartjes vrijelijk gebruikt kunnen worden.

Transparency International onderzoekt corruptie en stelt (u raadt het al) daarvan een index op.

Laten we eerst kijken naar de correlatie tussen deze determinanten en het WHR.

- Levensverwachting (0.76): hogere levensverwachting correspondeert met hogere score op het WHR.
- BNP (0.74): hoger BNP correspondeert met hogere score op het WHR.
- Corruptie (-0.72): lager corruptie correspondeert met hogere score op het WHR.

Intermezzo: correlaties

Even iets over correlaties: correlaties tussen 0.70 en 0.90 (positief of negatief) duiden op een sterke onderlinge samenhang, maar zeggen helemaal niets over oorzaak en gevolg. Een hoge levensverwachting wil niet zeggen dat dit mensen gelukkiger maakt. Misschien worden gelukkige mensen wel ouder.

Maar ook dan: misschien wordt dat verband eerder verklaard door een hoog BNP dat veel meer bijdraagt aan een langer en gelukkiger (want minder problematisch) leven. We noemen dit een verborgen variabele.

En ook dan...

Misschien zijn gelukkige mensen wel in staat meer bij te dragen aan een hoger BNP, omdat ze minder ziek zijn en bereid om harder te werken dan mensen die gebukt gaan onder corrupte en onrechtvaardige regimes.

En zo kunnen we door blijven gaan...

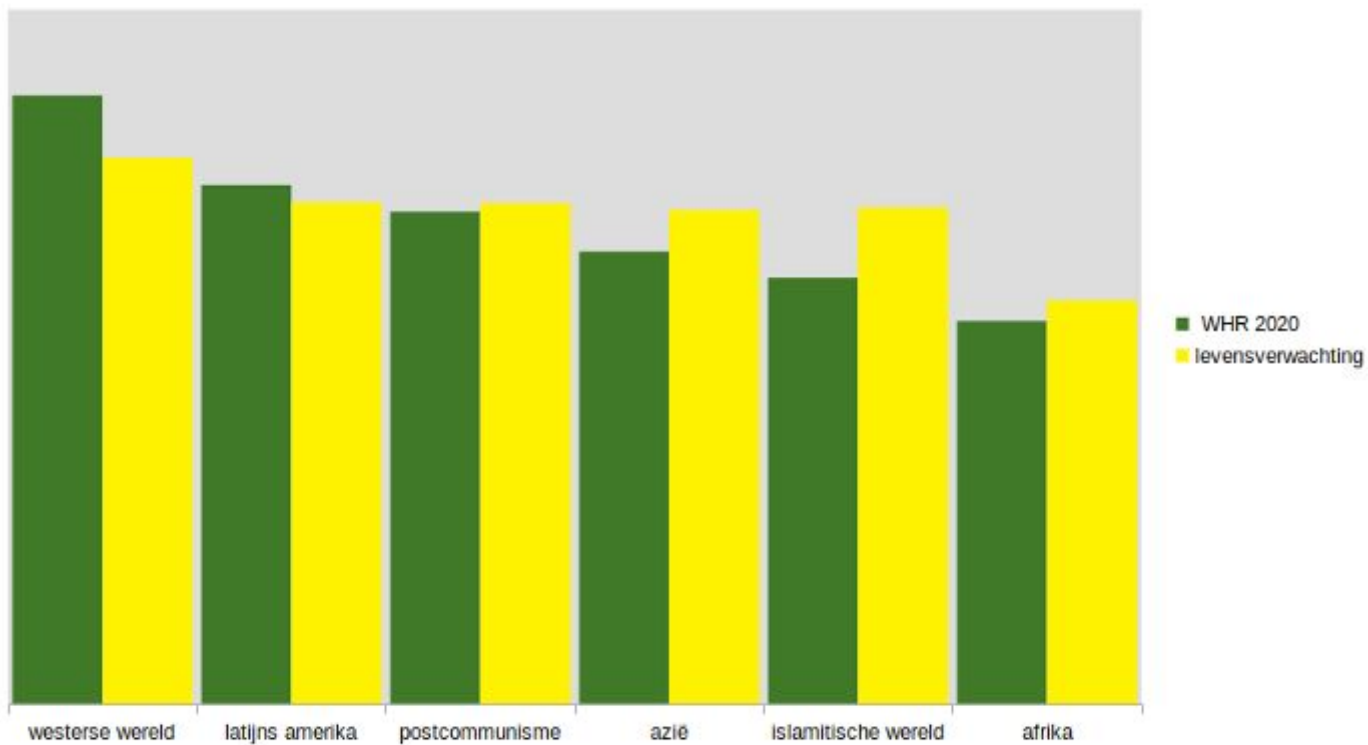
Levensverwachting

De correlatie tussen het WHR en levensverwachting bedraagt 0.76.

We zien dat de levensverwachting in Latijns Amerika, de postcommunistische regio, Azië en de islamitische wereld nagenoeg gelijk is (73 – 74 jaar). In de westerse wereld bedraagt deze 83 jaar en Afrika staat daarmee in schril contrast met een gemiddelde van rond de 60 jaar.

Volgens de data van de CIA vinden we de hoogste levensverwachting in Monaco (89,4 jaar). Monaco komt overigens niet voor in de ranglijst van het WHR. Singapore en Japan doen het ook aardig met iets meer dan 85 jaar. Nederlanders staan met 81,4 jaar op de 25ste plek. Wie geboren wordt in Tsjaad heeft de kortste levensverwachting: 50,6 jaar (net onder Guinea-Bissau in West-Afrika met 51 jaar).

WHR - levensverwachting

Afb. 15
WHR en levensverwachting per regio

Gezondheidszorg

Nu hoeft een lang leven niet altijd een bron van vreugde te zijn. Oud worden is één ding. Gezond oud worden een heel ander. Ouderdom komt immers met gebreken. Het is daarom fijn als een land voorziet in een goede en bereikbare gezondheidszorg. De vraag is dan ook hoe het met de uitgaven aan gezondheidszorg gesteld is. En dan zien we iets vreemd: Monaco, het land met de hoogste levensverwachting volgens de CIA, staat daarin namelijk op de 160ste plaats in gezelschap van Papua New Guinea en de Centraal Afrikaanse Republiek. Stuk voor stuk landen die ongeveer 4,3% van hun BNP uitgeven aan gezondheidszorg. Om dit nog verder in perspectief te plaatsen: in Papua New Guinea is de gemiddelde levensverwachting 67,3 jaar en in de Centraal Afrikaanse Republiek 52,8.

Percentuele staatsuitgaven aan volksgezondheid vertellen dus niet het hele verhaal. Het geheim van die hoge levensverwachting in Monaco zit namelijk vooral in het kapitaal van de meeste inwoners van dit belastingparadijs en daarmee een bijna onbegrensde toegang tot particuliere gezondheidszorg. Wie het zich kan veroorloven 'koopt' simpelweg extra levensverwachting . Ter vergelijking: de Verenigde Staten geven het meeste geld uit aan gezondheidszorg (ongeveer 17%) en Nederland bijna 11%.

Wat wil dit alles zeggen?

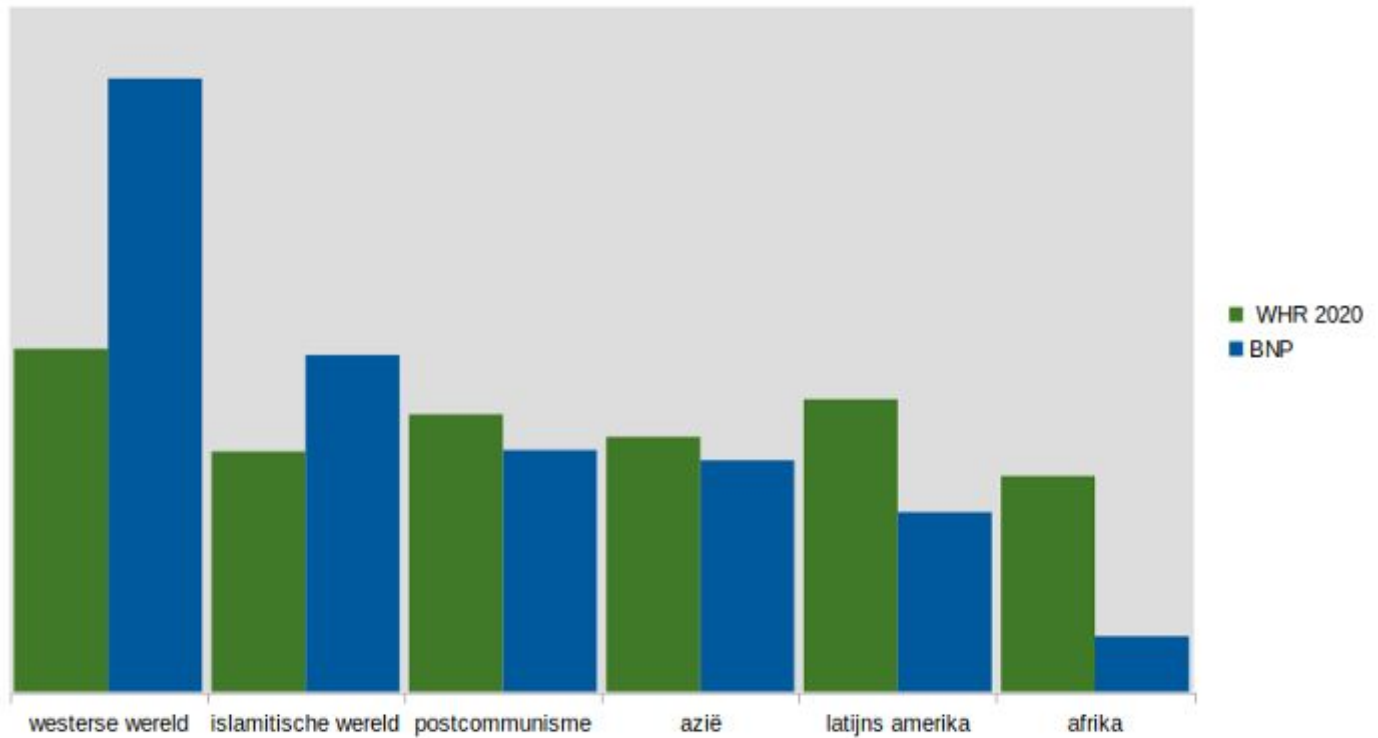
Vooraf dat er dus weinig verband is tussen levensverwachting en uitgaven aan de gezondheidszorg van een land als percentage van het BNP. Als we daar een correlatieanalyse op loslaten, geeft dat 0.36 aan. Dat is – op z'n best – een lage of zwakke correlatie te noemen.

BNP: maakt geld dan gelukkig en/of gezond?

Dit brengt ons vanzelf bij de tweede determinant van geluk volgens het WHR: het bruto nationaal product. Oftewel: de totale toegevoegde waarde van alle goederen en diensten die in een bepaalde periode (meestal een jaar) door een bepaald land wordt geproduceerd: het bruto binnenlands product plus de door de staatsburgers in het buitenland verdiende primaire inkomens minus de door buitenlanders in het betreffende land verdiende primaire inkomens.

In gewone mensentaal: het totale nationale inkomen.

WHR - BNP

Afb. 16
WHR en Bruto Nationaal Product per regio

In bovenstaande grafiek is te zien dat naarmate het BNP hoger is, de score op het WHR ook hoger is. Opmerkelijk is dat dit niet lijkt op te gaan voor de islamitische wereld met een behoorlijk BNP en een betrekkelijk lage score op geluk en de Latijns Amerikaanse landen met juist een laag BNP en hoge score op geluk.

Voor de islamitische wereld geldt dat deze valt te onderscheiden in de rijke staten rond de Arabische Golf en de armere landen van Noord-Afrika en wat we het Nabije Oosten plegen te noemen. Saudi-Arabië en Bahrein scoren dan wel de 25ste en 38ste plaats op het WHR, maar dit weegt niet op tegen de lage scores van Egypte, Tunesië, Jordanië en Iran.

Over Latijns Amerika heb ik eerder al eens opgemerkt, dat inwoners van deze landen een wonderbaarlijk talent voor geluk hebben. Hoe slecht het ook lijkt te gaan. Of gaat het om een hardnekkige neiging ondanks alles de zonnige kant van het leven te blijven zien? Hoe dan ook: de correlatie tussen het BNP per hoofd en het WHR bedraagt 0.74. Dat is hoog. Dus naarmate het BNP hoger is, stijgt ook het geluksgevoel.

Of is het omgekeerd? Neemt het BNP toe naarmate een bevolking gelukkiger is?

In dat licht moeten we ook de correlatie (0.66) tussen BNP en levensverwachting zien. Naarmate men meer verdient in een land, neemt ook de levensverwachting toe. Logisch zou je zeggen, want een hoger BNP maakt ook meer uitgaven aan gezondheidszorg mogelijk. Maar dat bleek dus helemaal niet te kloppen, want er is op z'n best een héél licht verband tussen uitgaven aan gezondheidszorg en levensverwachting.

Tussen BNP en uitgaven aan de gezondheidszorg is zelfs nog minder verband (0.27). Deze correlatie zegt zo weinig, dat we net zo goed kunnen zeggen dat er helemaal geen correlatie bestaat. Een land als Qatar dat veruit het hoogste BNP van de wereld heeft, staat onder in de lijst van uitgaven aan gezondheidszorg (2,2%) als percentage van het BNP. Het staat bijvoorbeeld nog onder het sultanaat Brunei (2,6%). In Brunei is de productie van ruwe olie en gas goed voor bijna 90% van het BNP.

Op Wikipedia lees ik:

De gezondheidszorg en studie is gratis, olie, rijst en woningen worden gesubsidieerd.'

Mag ik daaruit concluderen dat de 2,6 procent die de regering van Brunei uittrekt voor gezondheidszorg, voldoende is om de 450.000 inwoners van het land (ter grootte van de provincie Gelderland) een goede gezondheidszorg te bieden?

Volgende vraag: hoe zit het met de levensverwachting? Die bedraagt 77,3 jaar. Daarmee staat het op plaats 73 tussen Paraguay en Argentinië.

Is Brunei dan een geluksmachine?

Misschien, maar helaas komt het niet in de lijst van het WHR voor.

Corruptie

Zo komen we bij corruptie. We zagen eerder dat de correlatie tussen het WHR en de door Transparency International opgestelde index -0.72 bedraagt: hoe meer corruptie, hoe lager de plaats op de geluksindex.

Transparency International hanteert als definitie:

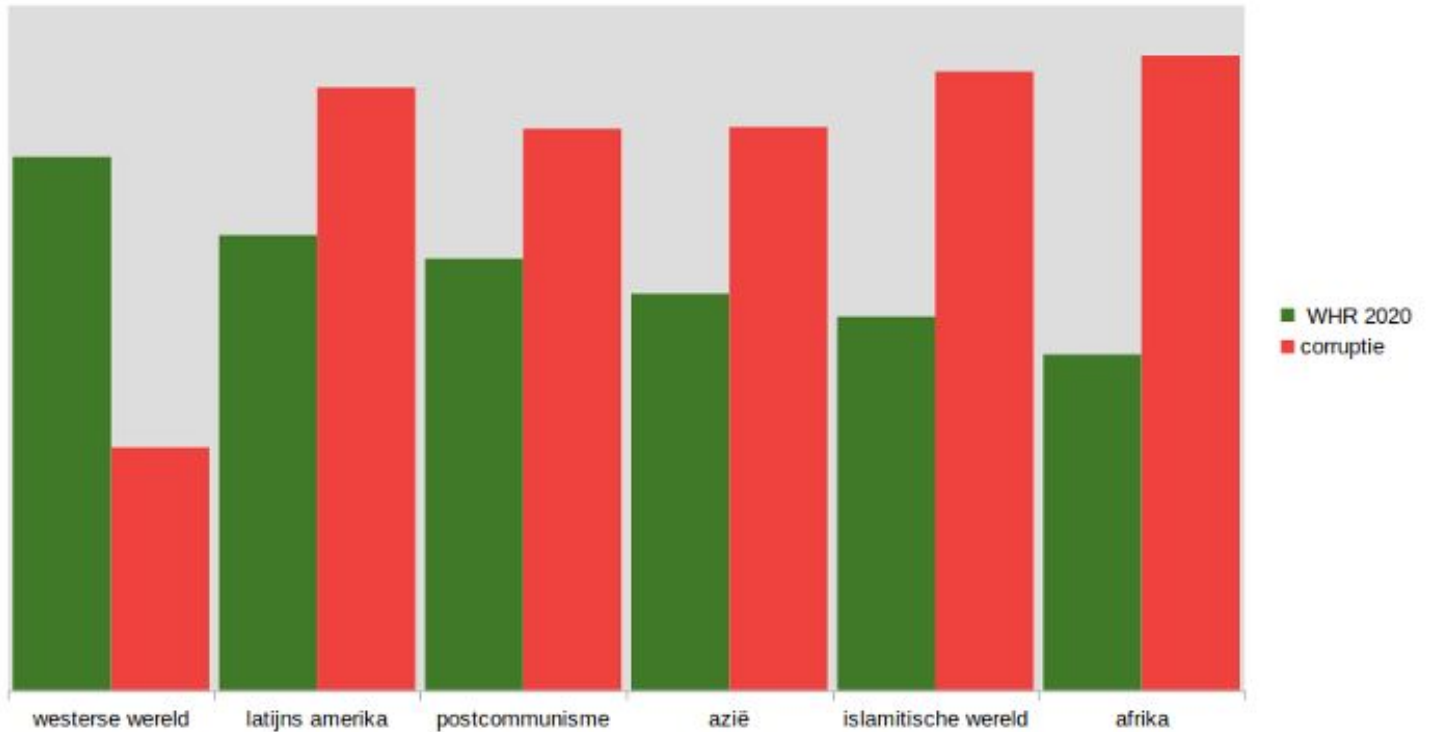
'Corruption is the abuse of entrusted power for private gain. It can be classified as grand, petty and political, depending on the amounts of money lost and the sector where it occurs.'

In de top-10 van de minst corrupte landen (zie afbeelding volgende bladzijde) vinden we de landen die ook hoog scoren op de geluksindex: Denemarken, Zweden, Noorwegen, Finland, Nederland, Zwitserland, Nieuw Zeeland etc. Het omgekeerde geldt ook: in de onderste regionen eveneens de usual suspects als Afghanistan, Angola, Libië, Irak, Haïti, Syrië en Venezuela.

En ook hier kunnen we weer de vraag stellen of mensen ongelukkig worden door corruptie, of corrupt omdat ze ongelukkig zijn. En dan nog de mogelijkheid dat er een derde, vierde, vijfde etc. variabele in het spel is die bijdraagt aan zowel ongeluk als corruptie.

Waarschijnlijk is armoede een goede gegadigde.

Corruptie - WHR

Afb. 17
WHR en corruptie per regio

Er bestaat inderdaad een robuuste correlatie tussen corruptie en BNP (-0.76). Een laag BNP lijkt samen te gaan met meer corruptie. Opvallend genoeg vinden we dan wel weer een betrekkelijk lage correlatie tussen corruptie en ongelijkheid (0.30) als we uitgaan van de **Gini index** als maat van de distributie van nationale inkomsten. Kijken we naar corruptie en het percentage mensen dat leeft onder de armoedegrens, dan zien we een iets sterkere correlatie (0.50).

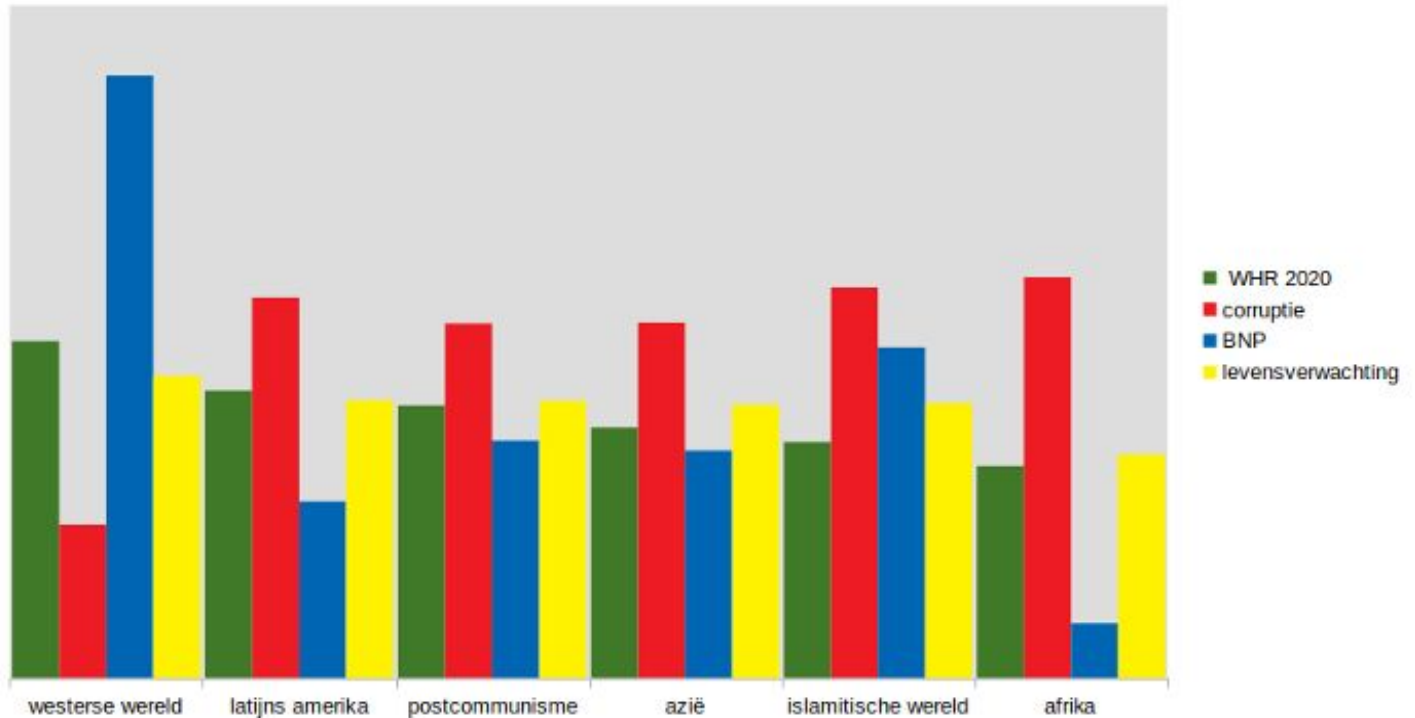
Intermezzo 2: Gini Index (uitgesproken als 'dzjini')

Dit is een statistische maatstaf van de ongelijkheid in een verdeling. De Gini-coëfficiënt wordt met name gebruikt in de economie om de ongelijkheid in inkomen of vermogen aan te geven, maar is ook geschikt om elke vorm van ongelijkmatige verspreiding te meten.

SLOT: ALLES TEZAMEN

Vegen we vervolgens alles op een hoop, dan krijgen we het kleurrijke plaatje hieronder.

alles samen

Mensen zijn nieuwsgierige wezens die overal hun neus in steken en dat leidt onherroepelijk tot meten, in kaart brengen, grafisch inzichtelijk maken en verklaren. Natuurlijk hebben we geen geluksranglijsten nodig om te weten dat het overgrote deel van de bevolking van Syrië doodongelukkig is. Mensen van beneden de Sahara komen niet in gammele bootjes naar Italië om de culturele hoogtepunten uit de Renaissance te bekijken. Al de genoemde ranglijsten lichten een tipje van de sluier op. Maar is dat meer dan een tamelijk abstracte en grofkorrelige weergave van de werkelijkheid? Al photoshoppend destilleren we daar vervolgens de contouren van staten en regio's als geluks- of ongeluksmachines uit.

Momentopnamen van momentopnamen

Geluksmetingen fluctueren voortdurend onder invloed van externe en interne factoren. Iedere index, wat ook de gebruikte variabelen zijn, is een momentopname.

Bovendien zijn de gebruikte variabelen ook weer momentopnamen.

Momentopnamen van momentopnamen dus.

En zoals nu blijkt, is een virus ter grootte van 20 tot 300 nanometer (een nanometer, is een lengtemaat die is gelijk aan tien tot de min negende meter, dus 0,000 000 001 meter of een miljardste van een meter) in staat de ganse wereldeconomie plat te leggen met alle gevolgen voor BNP's, levensverwachting en uitgaven aan de gezondheidszorg.

Dat alles maakt de beoordeling van de uitkomsten en het trekken van harde conclusies altijd problematisch. Niet dat dit een reden is af te zien van metingen, wel om de uitkomsten met welwillende reserve te beoordelen.

Rotterdam, mei 2020

Meer lezen?

- Blz. 5 [World Happiness Report 2020 – download](#)
- Blz. 8 [Arjo Klamer](#)
- Blz. 8 [In Hemelsnaam – boek](#)
- Blz. 9 [Bhutan](#)
- Blz. 10 [Gallop World Poll](#)
- Blz. 11 [Persbericht CBS](#)
- Blz. 11 [Artikel](#)
- Blz. 11 [Geluksmeter CBS](#)
- Blz. 15 [Ruut Veenhoven](#)
- Blz. 16 [World Database of Happiness](#)
- Blz. 22 [Artikel](#)
- Blz. 24 [New Economics Foundation](#)
- Blz. 24 [Happy Planet Index](#)
- Blz. 33 [Levensverwachting per land](#)
- Blz. 33 [Bruto Nationaal Product per land](#)
- Blz. 33 [World Factbook](#)
- Blz. 33 [Transparency International](#)
- Blz. 36 [Uitgaven aan gezondheidszorg per land](#)
- Blog 1 [De geluuskoning & het bruto nationaal geluk](#)
- Blog 2 [De database van de ‘geluksprofessor’](#)
- Blog 3 [De gelukkige planeet?](#)
- Blog 4 [De index van 20 maart 2020](#)
- Blog 5 [Determinanten van \(on\)geluk?](#)